

Примара

Сергій Пилипенко

I

Колишня панська економія, а тепер — великий радгосп. Колишня мурована стайня, а тепер — м'ятний завод. Колишній — та хто зна, хто він був колись? — а тепер завідувач радгоспу голосно чхає на заводському горіщі:

— Щоб йому добра не було, цьому паху їдкому!

І проз хмари пахущого пороху, повз товстелезні, густо напхані м'ятою п'ятипудові чували продирається до виходу, їдкий пах ріже очі, пеленою рясних сльозинок застилає зір. У тій пелені сум'ятяться дивовижні страховища — зігнуті постаті селян, що говіркою юрбою сунуть і сунуть на просторі горіще, тягнуть сірі копиці чувалів[252 — Чувал — великий мішок.]. Чували зливаються зі згорбленими спинами, ноги здаються тонесенькими шпичками під незграбним товстучим тулубом без голови. Страховища чхають, кахикають, голосно лаються...

— Агей, бережись!

Чиясь висока постать тернула завідувача об плече, і за мить сіро-зелений струмень м'ятного листя курним водоспадом полився в розчинений люк у помості. Зажерливе горло люку ковтає сировину, мов пічна паща лопату дрібного вугілля — і нема краю м'ятному потоку, і ніяк не закидають доповна селяни залізних чанів, що під горіщем випнули свої черева, — аж до герметичної покритишки в люці.

— Агей, бережись!

До завідувачевих ніг безсило падає зібганий порожній чувал, а чиясь висока постать хапає другий, смикає когтистими пучками зашморг, — і знову водоспадно ллється в чорну пащеку сіро-зелене запашне листя. Люк немов зідхає, і з нього мрячливою хмариною вилітає пара. Це в чани нагнітають її з паровика, і з випареного листя стікає на дно брудний м'ятний розчин, щоб потім, у холодильнику, сплила нагору дорогоцінна ясно-бурштинова м'ятна олія.

Як просто, але чого коштує ця простота! Це ж він, Сисой Антіпов, оживив мертву стайню, пробив селянськими возами глибокі колії до багатого тепер радгоспу. А було... На мить спиняється, самовдоволено гладить чорну борідку.

— Агей, бережись!

Знов чиясь похаплива постать штовхає плече сірим тілом чувала, і Сисой бачить на похилому обличчю лихе, пронизливе око. Це не звичайний сердитий зір людини, що їй перешкоджають працювати, стоять на дорозі. Проз м'ятну куряву метнувся він крицево-холодною голкою і зник, лишивши в пам'яті роз'ятрену болючу уразку.

Отруйний м'ятний пах нестерпно лоскоче пересохле горло, викликаючи сухий дряпливий кашель. Далі лишатись тут несила, але якесь бентежне почуття змушує оглядатись назад, шукати в мряці серед нагромаджених куп сірого лантушшя[253 — Лантушшя мішковиння.] той несподіваний гострий погляд, лиху вістку незнайомої

зігнутої постаті. Пихливі гордощі кудись безповоротно повіялись. Натомість постав сум'ятливий страх, незрозуміла пригніченість. Загрозливий зір пронизав десь глибокі таємниці давніх призабутих спогадів, звихрив їх м'ятушливим смерчем — і визирав звідти, пекучий, жалкий.

— Ото напасть! Що це зі мною? — мало не вголос промовив Сисой, озираючись востаннє при виході.

Він щодня обходив усе господарство, зазірав заботящим, хазяйським оком в усі закутки просторого двору, в хліви, возівні, майстерні, але найбільше спинявся тут, на м'ятному заводі, його улюбленій дитині. Може, ще й не тому тільки... Там-бо внизу, де стоять метрові сулії з золотою м'ятною олією, де крізь очисні лічки стікає вона, прозора і ясна, бурштиновими краплинами, — над ними схилилась ніжна дівоча постать.

Сисоеві тридцять років, і його дуже тіло не згідно на самотність, його м'язи не знесилюються в щоденних клопотах, і почуття його не обмежуються любов'ю до радгоспу.

Та й червона хусточка робітниці ніби вицвітає, блідне, коли він наближається до неї, — так шаріє кровистим полум'ям її незаймане обличчя, так іскряться неприхованою радістю очі. Вони мають побратися, — це вже конче вирішено. Щаслива життєва путь мариться Насті. Він, такий сміливий і розумний, поведе її, юну комсомолку, товариською рукою допомагаючи стати серед рушіїв могутнього творчого руху. Як треба буде, вона піде на будь-яку жертву заради нього... Ні, хіба ж можна таке комсомольці говорити? Звичайно, не заради нього — заради... Але ж і він такий любий, такий хороший.

Млосна ніжність оповиває всю істоту Настину м'якими обіймами, і вона недобачає, як лле прозору рідину в уже сповнену до краю сулію і як розпливається долі масними плямами олія.

— Що робиш, Настусю? — застережливий та разом ласкавий голос вертає дівчину до дійсності. Вона хапливо висмикує переповнену лійку з сулійного горла і встромляє її в сусідню порожню посудину. Її руки обливає масна рідина, але Сисой не зважає на це й міцно пригортає дівчину до себе. На губах у в обох їдкі м'ятні випари, але вони забувають про це і проз вільгість губів почувають свіжі, молоді зуби.

— Отак би й задушив тебе!

— А з ким би тоді жив? Пусти, навіжений, бо вимащу! Ще й побачать, — кидає полохливий зір у віконце, що виходить з цієї маленької кімнати на двір, де завізно від цілих валок селянських возів — чергового щоденного транспорту м'яти.

Сисой стежить за її очима, і йому ввижається, ніби в віконці мигнула якась тьмяна постать. Випростовується, спалахує гнівом:

— Наче на п'ятах хтось ходить. Примара чортова!

— Що ти, любий? Яка примара? — лякливо запитує дівчина, здивовано поглядаючи на суворо стиснуті брови, на різку зморшку на лобі.

— Нічого, Настусю... Так, увижається казна-що. Неначе вистерігає мене якийсь

тип.

Стурбована порада:

— Дивись, мо', й справді якийсь куркуляка хоче помститись. Адже радгосп мало їм добра дає.

Сисой уже заспокоївсь і роздумливо каже:

— Так. М'ята багато бідареві допомагає, недурно її демократичною рослиною звуть. Є чого глитайні ремствувати.

— Тобі шана за це, — ніжно пригорнулася Настя. Тепла хвиля пробігла по жилах, пристрасно допавсь Сисой до рожевих губ, одриваючись на мить, щоб гарячково прошепотіти:

— Прийдеш? Прийдеш сьогодні?

Десь близькі кроки — і Настя нашвидку пригладжує зім'яту червону хусточку, а вона така бліда супроти розпалених щік, супроти іскристих зіниць, що без слів кажуть:

— Таж прийду. Хіба можу не прийти?

А Сисой повертається з удавано діловим виглядом, заклопотано ніби зазирає в лійки і наказує робітникові, що зайшов був до кімнати, принести ще якусь пару порожніх посудин.

Той бачить попідстінню цілий шерег ще неповних сулій, здивовано знизує плечима, але кориться наказові й неохоче йде із кімнати.

— Бачиш, який ти! — поприкає крізь придушений сміх дівчина. — Мало не засипались. А ще завідувач: цілується з робітницями по кутках. Дивись: бюрові осередку перекажу.

— А я перекажу, що ця робітниця олією долівку мастить. А ще комсомолка — не вміє державне майно берегти.

— Ну, йди вже, бабію бабієвичу, не заважай працювати!

— А ти слухай, що начальство каже: прийдеш увечері?

— Ой, бюрові перекажу, ой, перекажу!

Жартує дівчина, а самій так сумно стає, коли лишається на самоті, така злість бере на ті краплини м'ятні, що поволі, ледь-ледь крапають, ніби навмисне віддаляючи побачення.

І не знати: чи то перше палюче кохання, чи їдкий м'ятний пах навертає сльозинки, і чи то сльози радості першого дівочого щастя, чи сльози жалю, що так довго, так безкрайньо довго тягнеться клятий час. Ой, несила діждати — і падає шкляна лійка з тремтливих рук на поміст. Різкий дзенькіт шкляних дріб'язків гостро коле злякане вухо, мов сигнал на якусь небезпеку.

Настя низько схиляється, збираючи розбите на гамуз скло. Губи зблідли, на них неприємні, їдкі м'ятні випари.

II

Сисой ішов двором і нервово торгав чорну борідку. Серце ще напружено гнало збентежену кров, і вона теплими хвилями билася в дужих м'язах, стукала в жилках на скронях.

— Гарне дівча! Добре буде з нею. Любить так наївно, самовіддано. Ось тільки бороду мою зневажає, — посміхнувся, згадуючи, як сіпала була вона його за цю чоловічу ознаку і примовляла переконливо:

"Ну ти ж молодий, ну на що тобі оця цап'яча прикраса?"

"А от хочу старим виглядати, поважнішим..."

І справді поважно, по-хазяйському виступає поміж селянських возів, що сірими копами вкрили весь просторий двір.

Раптом відчув щось неприємне між плечима, наче шкрябає щось, торгає холодними пальцями, кличе — обернись!

Обернувся-таки, і здалося, ніби десь далеко з-за воза визирнула чиясь голова в баранячій шапці й гостро вколола лихим оком.

— Знов тая примара! Та що ж воно ввижається, бодай йому добра не було?!

Швидкою ходою туди, де манячила була бараняча шапка,— аж там вже нікого нема. Гніда, сливоока конячина хрумкає сіно і нетямущим вогким поглядом довірливо позирає на збентеженого Сисоя. І вуха в неї розчепірчені широко, немов в ослюка, наче й слухати їй що-будь ліньки, наче насторожуватися ні на що аж ніяк не треба. Життя йде своєю ходою, а вона — хрумкає сіно.

"Чи не страхополох я, — вилаявсь у думках Сисой. — Ну, чого збоягузив? Кого шукаю?"

Пішов додому, соромлячи себе, але десь у глибині сидів шашіль і точив ненастанно свідомість, турбував якоюсь невідхильною небезпекою.

Узяв газету — нудно, плигають чорні карлючки перед очима, свідомість не нотує того, що подають очні нерви, не в'яже окремих слів у думки, в речення.

Уже звечоріло, і в вікно видні кострища, що розвели селяни внизу, біля ставу. Певно, здалека приїхали й хочуть тут підночувати, щоб уранці тягти по світлому додому. Жовтавими гадючками в'ється між темних вербин полум'я, і химерними тінями ворухаться біля нього селянські постаті. Хто підкидає хмизу, хто щось мішає в казанку.

Сисой довго дивиться в вікно, пильно приглядаючись до темних постатів.

Зіщулені очі починають боліти, в них миготять швидким колом промінчасті зірки.

— Та чого це я? Гайда до роботи! — раптом гонить невтомного шашеля Сисой і причиняє віконниці, наче вони відгородять його від непокійних думок.

Розгортає радгоспівські книги і намагається зосередити увагу на річному звіті. Цифри плигають розхристаними рядками і ніяк не підсумовуються, не набувають реального змісту.

— От добра б йому не було! Рознервувавсь до краю. Хоч би Настя мерщій прийшла.

Підвівсь і почав міряти важкими кроками кімнату з кутка в куток.

Як домовина кімната — несила бачити це сліпе вікно. Підійшов і знов відкинув віконницю.

І знов біля ставу, під темними вербинами жевріє багаття і витанцьовують мовчазний танок химерні тіні людей. Тільки це вже не селяни, не мирні вози з м'ятними чувалами. Ні, це в лісовій гушавині повстанський загін ховається від

гетьманського війська. Це стоять кулеметні тачанки, а коні майже ніколи не скидають з себе кульбак, тільки коли-не-коли верхівці попустять їм трохи попруги. Метушливі тіні повстанців крутяться коло вогню, як нічні метелики, і не знають, що той огонь зраджує їх, що ось ворог виглядає з кущів, оточує червоний загін, лагодиться його знищити, залити димливою кров'ю лісову галявину.

Ах, оці спомини, ці жахливі спомини! Чого це пнуться в голову сьогодні? Як тоді розірвалася перша сигнальна бомба...

Короткий стук у двері так зійшовсь із нервовою ходою Сисоевих спогадів, що він увесь на мить похолов і по-чудному високим, тремтливим голосом скрикнув:

— Хто, хто там?

— Це ж я, одчини!

Перед Настею бліде обличчя в чорній рямці бороди й волосся. Стурбовані очі з поширеними зіницями вдивляються пильно в п'ятому поверх Настиного плеча, немов угледіли там щось жахне.

— Що з тобою, чого ти такий?

— Не знаю. Мабуть, оці випари отруйні, шкідливі. Голова болить.

— Чому не обіймеш? Який ти... нечемнюго!

— Знаєш, Настусю, поїдемо звідси десь далеко, в Росію, на Сибір...

— На батьківщину захтів? А я ж думала — принатурився зовсім на Україні. Та чого їхати, коли ти так любиш радгосп, завод? Чим тобі тут погано?

— Отже погано стає, Настусю... Мабуть, тому, що людина завжди кращого шукає... Та й тебе шкода коло тої отруйної м'яти...

— Чи ба! Сам колись казав: іди на завод, ставай за робітницю, годі з курями панькатися, а тепер...

— А тепер моторошно мені щось стало, непокоїно і за тебе, й за себе. Наче насуває якесь лихо немилосерде, невідхильне, як сама смерть.

— Та що ти, любий? Не лякай, не турбуй.

Пестила, ласкала, як мати малого. А він, великий і дужий, стояв навколішках перед маленькою ніжною дівчиною, поклавши голову на м'які теплі стегна, а вона гладила його чорне волосся і вгамовувала біль пестливими словами, повільними оксамитовими руками.

І наче вщухав біль, ховався кудись клятий шашіль. Сисой пригортав міцніше дівоче тіло, жадібно вкривав гарячими цілунками обличчя, шию, плечі, груди, соромлячи й дивуючи дівчину, незвичку до проявів пристрасного чоловічого почуття, пробуджуючи і в ній теж гарячкову жадібність.

Між ласками повторював:

— А таки поїдемо звідси. І що швидше, то ліпше. Знаю, що далі тут жити не зможу. Тут жах, тут якісь примари старого!

— Ну, якого старого? Тут усе нове, все створене твоїми руками. Схаменись, не лякай, поцілуй мене ще...

Стомлена незнаними досі ласками вертала Настя додому, в будинок, де жили

робітниці, лишивши коханого на самоті з розвихреними нервами, з гарячою головою. Вона не знала цього й швидко заснула молодим спокійним сном. На білій подушці жевріло ясне, щасливе обличчя, а на спинці ліжка соромливо блідли червона хусточка.

III

А Сисой снить тяжкими турботними снами. Нервові рефлексии змушують сонне тіло жити ніби справжнім життям, рухатися, застигати в одчаю, боротися. Нерухомі губи беззвучно кричать, нічна тиша породжує стогін і зойки, заплющені очі бачать наявне сплетіння картин, бачать інших людей і себе між ними...

Ось ізнов на галявині червоні повстанці. Аж у далекі, ген-ген за лісом припишкли села чути ляск пострілів, тахкіт кулеметів. Зрадливе кострище робить з повстанців ясну мету. Їх розстрілюють спокійно й методично, як мішені в тирі. А вони безладно посилають свої кулі в пільму, не бачачи нещадного численного ворога. Кільце гетьманців стискається, виходу немає, і на лісовій галявині росте купа трупів. Поранені плазують на землі, безпорадно шукаючи криївки, вдираються в колючі кущі, намагаються присипати себе торішнім листям. Дарма! Ворожий багнет налапує їх у схованці, проколює око, живіт, горло. Їх не закопають — кому яке діло до повстанського падла? — і буде добряща й довга пожива лісовим хижакам...

Але тепер, уночі, коли затихли останні постріли і примовк стогін ще невбитих, недоколотих повстанців, гетьманський табір розташувався після кривавої перемоги тут же, у лісі, розклавши свої багаття, перенісши на них жар з кострища повстанського. Тут грає гармонька, співають переможці веселих пісень.

Деся сваряться за чоботи:

— Та тобі ж вони замалі, опудало горох'яне! Віддай мені.

— Бач, легкий на прибуток! Іди сам стягни.

— Та й стягну, подумаєш! Де там їхній отаман лежить, здається, в жовтих був, і тужурка шкіряна?

— Еге ж, такий! З борідкою чорною, блідий. Під дубом гіллястим, чи що...

Висока постать поволі підводиться й крокує в темряві до високого дуба.

Але до шкіряної тужурки на галявині вже тягнуться в пільмі чийсь пожадливі руки.

Вони не стягають її з отамана, але хапливо нишпорять по кишенях, шукають, мабуть, грошей. Та ні — хіба гроші мали тоді якусь ціну? Чоботи були дорожчі за гроші, револьвер — дорожчий за чоботи, бо зі зброєю будуть і вони, і всяка іншина. Руки мародера налапують у кишенях якісь папірці, спритно перегортають, ховають їх. Мародер підводиться, хоче йти, але раптова думка спиняє його:

"Хіба такі важливі документи носять просто в боковій кишені? Деся, мабуть, у підкладці, в комірці, в чоботях, під підшвою".

Темна постать знов схиляється над повстанцем із блідим обличчям, облямованим чорною борідкою, наступає йому міцно на живіт і тягне за чобіт. Отаманове тіло ще не задубіло, але нога здається важкою, немов з олива. Ступня не гнеться, і руки мародера зриваються з закаблуччя. Він хапає ножа і пробує відтягти підшву.

Нігті лізуть у діру, і начебто не від чобота — від самої ноги віддирають шкіру.

Радісний оклик тихо звучить у півтні — гадка справдилась, під стелькою лежать якісь акуратно згорнені папірці. Мародер підводиться знов, урадуваний знахідкою, і чує поблизу кроки.

— Хто там?

— А ти хто? Стій, бо стрілятиму.

Зброї нема — один ніж. З револьвера вночі всі набої повистріляв. Треба стояти, бо справді ще вб'є.

Наближається другий мародер, гвинтівка на першого цілить.

— Свій, попусти!

— Який там свій? Світи сірника, ворущись!

Тремтливими руками доводиться запалювати сірника.

Згортає долоню так, щоб світло падало на супротивника, лишаючи себе в тіні. Друга долоня міцно цупить ножа. Сірник освітлює тьмяним вогником мертвяка. Чорні тіні плигають на блідому обличчі. Воно наче всміхається кривою посмішкою. Може, це й не мертвяк? Біліють з розірваного чобота пальці. Чути брудну лайку:

— Що ж ти, сукин син, чоботи спаскудив? Скидай тепер свої, в рīt тобі свинячий хвіст!

Миготіння сірника плигає на дикому зарослому обличчі. На ньому злісні, пронизуваті очі. Свій, чужий — такому однаково. Чоботи дорожчі за людське життя...

Раптовим пострілом думка:

"Загину, не втечу, як намислив. І на мені ж бо чоботи — жовті..."

І рука з ножем просто в око небажаному свідку. Тяжкий стогін, шелест упалого тіла — і швидкий тупіт утікачевих ніг. Десь з-під куща оклик невидного вартового, одинокий постріл в півтні — і тихо все в лісі, тільки на галявині ще чути перебори гармоньки і хвацький приспів:

Гех, яблочко, да куди котишся?

Як до нас попадеш, не воротисься.

Гех, яблочко, да сахаристое,

Як зарізав, убив комуніста я!

IV

Ранок другого дня видався прозорий, дзвінкий. Маленькі павучки вирядились у свої далекі мандрівки на бабиному літі. Його липучі нитки розносив легенький вітрець скрізь по дорогах, чіпляв на дерева, кущі. Іноді повітряна нитина відважного мандрівника попадала в ясне сонячне проміння і вилискувала тоді серед ніжно-блакитної прозорості мініатюрною веселкою. Ще подув — і веселка зникає, стає невидною і летить десь далі в невідомі простори. Чи знайде притулок, чи загине беззвісно?..

Як ішла Настя на працю, раптом стало лоскотно на рожевих щоках. Торкнула рукою — тонке павутиння, і на маленькому білому клубочку творець дивовижного приладдя. Зняла обережно нитинку з обличчя, і по ній забігав стривожено павучок, не знаючи, куди притуливсь його повітряний корабель. Настя подула на бабине літо —

понеслося воно знов над землею в невідому путь...

— Отак і з Сисоевою працею. Скільки сил прикладав, снуючи тут своє мереживо. І от зачепилось за якусь примару...

Замислена йшла дівчина і не знала, що саме тоді, за скільки кілометрів від заводу, в містечку, що правило за районний центр, із самісінького ранку відбувалось засідання у райпарткомі. Багато справ там набралось, а найголовніша — вибори на партконференцію. Давно вже сидять члени парткому, і вже коливається в невеличкій кімнаті сивий цигарковий туман, вже почманіли присутні й безладно відгукуються на слова секретаря.

— Думаю, що треба нам намітити між інших кандидатів Сисоя Антіпова. Хлопець діловий, серйозний.

— Хто, Сисой добрий кандидат? Відлюдок він якийсь. Сидить у радгоспі, мов слимак під листом, від усіх ховається.

— А господарку, проте, хто поставив? М'ятою тепер увесь район прославивсь.

— А може, хто не знає про нього? Зачитати анкету?

— Читай, читай. От я не знаю, недавно ж бо тут.

— Отож... Антіпов Сисой Потапович, років тридцять вісім...

— Бач ти! А так ніби й молодший, дарма, що борода густа...

— Не перебаранчай! Років тридцять вісім, а родом із Пензи, слюсар.

— Із Пензи? Ото б залявся, що чистісінький українець.

— Оце йому й плюс. Бачте — з росіян, а як зукраїнізувався, коли ми тут самі мішаємо горох із капустою — не розбери-бери.

— Ану далі без моралі! Чого проповідуєш, самі знаємо.

— Знаєте, та не добираєте. А він до того запільним робітником був... Треба кращого кандидата?

— Не треба, пиши, згодні!

— Пиши Сисоя, червоного директора м'ятного!

Гомін у маленькій кімнаті секретаря. Купи недопалків збільшуються, справ доводиться розв'язувати багатенько. Що ж — у центрі півтора десятка наркоматів, кількадесят трестів та профспілок — а всі ж ці справи і в районі. Що великим кораблем кермувати, що човником, — однаково клопоти, однаково робочий день повний, спати ніколи. Один телефон у секретаря, отож, і дзеленьчить цілісіньку добу, з усіх сільрад, з розкиданих по району заводів, радгоспів, колгоспів несе вістки, запитує для партійців порад, наказів.

Дзеленьчить він і зараз настирливо, тривожно якомсь.

Секретар поволі підводиться й простує до стінки, де молоточок метляє невгамовно між двома блискучими дзвониками.

— Та годі-бо! Слухаю. Що? Що? Вбивство? Кого вбито? Товариші, в радгоспі нещастя! Їдьмо мерщій. Коней з райкому! Кличте начміліції...

Юрбою вискочили парткомці на вулицю і за скільки часу, схвильовані жахною новиною, хльоскали коней, поспішали грузькою осінньою дорогою до радгоспу.

Несподіванка приголомшила — ніяк не могли добрати причини нещастя. Похмуро мовчали. Тільки-но говорили про Сисоя Антіпова, кандидатом намітили — і от... І як це сталося?

V

А сталося справді несподівано, безглуздо, раптово, як землетрус, як вибух на заводі — і скалічило людське життя...

Сисой прокинувся з тяжкою головою. Завжди червоні від м'ятної отрути повіки ще почервонішали, наллялися кров'ю. Вона наче згорнулася чорними клубками і давила на мозок, ледве протискувалася в жилах. Нічні привиди знеслили нерви, і вони стали якісь байдужні, нерелекторні, наче звисли геть по тілу безсилим нитинами. І вся істота обважніла, згрубіла.

— Наче чувал отой м'ятний, — схарактеризував себе Сисой, даремно намагаючись освіжитись холодною водою.

І не пішов, як завжди, зразу до контори, а спустивсь геть до річки пройтися, провітрити очманілу голову. Ішов луками, жадібно вдихав у легені прозоре осіннє повітря, стежив очима бабине літо.

Геть далеко занесло думки й далеко зайшов був Сисой, поволі йдучи зеленим берегом тихенької річки. А навпроти, у лузі давно стежили за ним пастушки. Земля там куркулів місцевих, а межує з радгоспівською. Частенько заходила в шкоду худоба, і не раз пастушкам діставалось від Сисоя і від батьків чи хазяїв, що платили за тую шкоду. Не люблять пастушки Сисоя і виспівують тепер голосно, ховаючись у кущах, на противному березі:

Ой, Сисою, ой, Сисою,

Котись звідси ковбасою!

Хода думок перервалася. Сисой гірко посміхається:

— Бач: і ці женуть звідси. Треба таки їхати з України геть. Тут спокою не буде. І чого це я тут осів?

Повернув назад до заводу, а в вухах ще довго лящали хлоп'ячі голоси:

Ой, Сисою, ой, Сисою,

Котись звідси ковбасою!

Приспішував кроки, наче дійсно втівав. Приглушував сум і намагавсь ізгадати поточні заводські справи.

— Ач, загуляв, мов паничик якийсь. А в конторі, мабуть, селяни на гроші чекають. Треба ордери підписувати...

І справді — коло контори стояв чималий гурт підвідників: хто з учора лишивсь, хто вже й сьогодні приставив новий транспорт м'яти.

Звична картина ввела Сисоя в буденну колію. Зайшов у свій "кабінет" — маленьку клітинку поряд канцелярії — і сів розбирати папери. Двері рипіли й пускали по одному то когось із службовців радгоспу, то селянина-плянатора умовитись про приставку м'яти, одержати гроші за сировину. Години летіли розмірено, як хвилі на морі, як дзигареве вагадло[254 — Дзигареве вагадло — маятник настінного годинника.].

Неспокій і сум покинули Сисоя, і він захопивсь звичною працею, іноді лише позираючи в вікно, звідки видно було заводський корпус: мерщій-бо кінчити тут, піти подивитись туди, де шум машини, де гомін, де Настя...

Раптом — перед очима бараняча шапка. Щільно причиняє двері й стає перед Сисоєм високий, грізний. Єдине око пронизувато вп'ялося в Сисоєве обличчя, лихе, насмішкувате.

— Пізнаєш? Я пізнав, дарма, що бороду завів. Бородою злочин не вкриєш.

— Чого... чого тобі треба?

— Чого треба? Грошей щоб давав, пенсію, значить, на інваліда. Око мені хто виколов?

Нічний сон метелицею звихривсь. Примара — вже не примара. Ось де жива людина стоїть, людина-звір, і гострими лазурями рве його, вертає назад усе те, що, здавалось, загинуло, забулось без сліду. Марнуються довгі роки невсипущої праці, гіркої покути...

— Комуністом заделався, комісаром? А ти тиняйсь, мов пес безпритульний, в рīt тобі свинячий хвіст! Давай двадцятку на задаток.

Бараняча шапка наближається до столу й спирається на нього когтистими п'ястуками. На Сисоя тхне кислим смородом перегорілого самогону. На жовтій опуклості ока руда мережка налитих кров'ю жилок. І несила одвести зору від цього ока — хіба для того, щоб угледіти побіч запалу синювату яму другого.

...Приссеться ненажерним смоком. Виссе всю душу. Отруїть. Зведе. Напоїть повсякденним жахом. Змусить благи навколїшках, цілувати мерзенні руки...

— Чого ж мовчиш? Гетьманське військо згадуєш? Якже — разом служили, може, хто цього й не знає...

...Так, ніхто не знає і не може знати, як колись двадцятилітній юнак у вирі подій попав до цієї зграї, як намагавсь вихопитися з неї, як складним шляхом — чи перекажеш його? — збагнув, на чиєму боці має він бути, і намислив свій плян. І от знов ця примара перед очима нагадує старе, топче без жалю все життя, всі надії і мрії...

Як врятуватись? І чи може бути рятунок?

Думка іноді безсило борсається, мов риба в ятері, не знаходячи виходу, — іноді беззвучно прорізає незнаність сліпучою блискавкою.

— Двадцятку, кажеш? Дам тобі двадцятку, стривай...

Рука повільно лізе в заховану під тужуркою ззаду кишеню і намагає там тверду річ. Бараняча шапка відступає трохи від столу, і губи складаються в задоволену посмішку. Пучки мимоволі ворухаються, ніби вже почувають пожадану здобич.

— Ось! Ось! Ось!

Різкі постріли хляскають один по одному, і важке тіло, незграбно змахуючи когтистими руками, беспорядно хапаючись ними за стіл, сірою купою простягається долі. Сисой перестрибує через нього і, ще з револьвером у руці, кричить у дверях:

— Рятуйте! Грабує!

Збігаються переполошені службовці, робітники, селяни. Через двір летить червона хусточка Насті. Блідий, переривчатим голосом, Сисой оповідає:

— Хотів мене пограбувати, задушити. Думав — гроші заводські маю в столі. Ледве відборонивсь. Стріляв.

— А що на злодіїв дивитися? Не вб'єш сам — він тебе вб'є. Собаці — собача й смерть,— співчутливо кажуть з юрби, розглядаючи розпістerte тіло. Але раптом воно ворухиться, стогне тяжко й хрипко.

— Не вбив! — не своїм голосом скрикує Сисой і знов підводить револьвер.

Його схоплюють звідусіль дужі руки.

— Ні, це вже не можна, товаришу Антіпов. Годі з нього, хай тепер суд розбере.

Розплющується поволі лихе око, і хрипкий голос вимовляє серед раптової тиші, як перший грім близької грози:

— Суд таки розбере. Який він товариш Антіпов? Гетьманець він, злодій такий, як і я. Комуніст липовий! Облудник. Шахрай. В'яжіть його, люди добрі.

— Мовчи, мерзотнику, — кидається до нього в нестямі Сисой, але юрба не пускає його.

— Заспокойтеся, товаришу Антіпов!

— Не Антіпов він, кажу, а юнкер[255 — Юнкер — проміжне військове звання між унтер-офіцерськими та обер-офіцерськими званнями в російській армії (відповідно, нижчого та середнього командного складу), претендент на офіцерський чин; вихованець військового училища.] гетьманський. Селян розстрілював, погроми робив. Не один я знаю, ще свідків найду. І мені око виколов. Тепер злякався, що викажу, вбити хотів.

— Не слухайте, не слухайте його! Лихо моє, що він каже? Бреши він, бреши все!

Але було вже запізно. Глухо загурчала юрба, присунулась ближче, вороже вчитькувала Сисоя.

— Чого не слухати? Може, чоловік помре зараз. Хай каже.

— Хай каже! Уведіть Сисоя.

І полилась злісна, хрипка сповідь: колишнього гетьманця легко поранив Сисой, надто нервувавсь, стріляючи. Лише несподіванка спочатку приголомшила злодія, а тепер він сидів, притуливши хустку до рани в плечі, і переповідав своє й Сисоя минуле, згадував прізвища, назви сел і міст, згадував темну ніч на лісовій галявині... Обличчя слухачів хмарнішало, облягалось сердитими зморшками.

— От падлюка! Втелющивсь серед нас, ніби свій. А ми й не знали... От злодюга! Держіть його там, хлопці!

І справді треба було держати... Кинулась була у сусідній кімнаті до Сисоя Настя:

— Любий, що він там каже? Скажи мені, що він бреши. Скажи!

— Не чіпай мене... Не бреши... Загинуло все... Не чіпай, забудь...

Кліщами схопило горло. Страшно, коли ридає великий мужній чоловік. Це не жіночий плач, не дитячий. В ньому мало звуків, вони глухі, придушені, але стрясається все тіло, тремтить у муці, і знати, що багато треба було, щоб виникло тее ридання...

Потьмарилось усе перед Настею. Безсило впала на стілець, не знаючи, що сказати,

що вдіяти. Якесь павутиння перед очима летить, летить невідомо куди. Впала на долоні головою, стискає пальцями скроні до болю, ніби він замінить той біль, що прийшов так несподівано, брутально.

— Та що ж це? За що?

Підводить залляте слізьми обличчя — Сисоя нема, і нестямні крики надворі:

— Держіть! Держіть його!

Невдалу путь обрав собі Сисой до річки. Там-бо коло берега ще стояли селянські підводи нічліжників — і юрба перестріла його.

Чи бачили ви, як в'яжуть?

Дикий клубок людських тіл, хрипке дихання, прокльони, глухі удари по чомусь м'якому, тупіт десятка ніг, скуйовджені голови і зняті догори кулаки.

І не видно того, хто всередині стиснутої багатоспинної маси, і немає в тій масі жадного обличчя. Аж ось вона розступається, втирає рукавами спітнілі лоби — і під ногами на землі скарлючене, обідране, скривавлене людське тіло. Очі заплющені, свідомости нема.

Не знати — живий чи вже мертвий.

— Ага, втопитись хотів? Правду не втопиш. Правда спливе. Чесній людині нічого топитись. Дзвони, хлопці, в район, щоб міліція їхала...

Над юрбою високо вгорі летіло бабине літо, і день був такий осінньо-прозорий, дзвінкий.

* * *

— Епілог? Нема ще епілогу. Скоро буде суд. Сидять тим часом у в'язниці обидва: Сисой і бандит. Настя змарніла, в неї незабаром буде дитина. Червона хусточка, хоч і злиняла, ясними згортками облямовує бліде обличчя. Вона частенько ходить до слідчого і питає:

— Ну невже десять довгих років чесної праці багато не значать? Він же робив так самовіддано, як робив би, мабуть, і той справжній Сисой Антіпов, що в нього, в мертвого вже, викрав він партійні документи. Ну невже суворо засудять?

Слідчий з жалем дивиться на змарнілу дівчину і каже:

— Не знаю.

29/X 1928 р.